

Providencijska politika: Hrvatski katolički pokret i politika (1903.-1929.)*

Zlatko MATIJEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK [329.3:28](497.5)"190/192"

Pregledni rad (primljeno 20. svibnja 2009.)

Autor na temelju znanstvene i publicističke literature te suvremenog tiska rekonstruira ishodišta i nastanak Hrvatskoga katoličkog pokreta i njegovo izvanstranačko i stranačko političko djelovanje u posljednjim godinama Austro-Ugarske Monarhije i prvom desetljeću Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1903.—1929.). Posebnu pozornost posvećuje Hrvatskome katoličkom senioratu, elitnoj svećeničko-svjetovnjačkoj organizaciji i Hrvatskoj pučkoj stranci.

»Njiva na Istoku dozrijeva. A tko će biti prvi, koga će Gospodar poslati na katoličku žetvu istočne njive, ako ne opet narod hrvatski, koga uz to s istočnim narodima vežu veze krvi i jezika? Evo narode hrvatski, na naumu Providnosti, u savjetu je Trojednog Boga zaključeno, da preuzmeš među rođenom braćom, koja bijahu krivnjom kobnih slučajeva kroz tisuću godina podijeljena poslanstvo ujedinjenja.«

A. MAHNIĆ, »Zvanje hrvatskog naroda«, *Novine*, Zagreb, 5/1918., br. 108, 1.

»Bog nas je u svojoj mudroj providnosti na čudesni upravo način, štono riječ, zbio u jedno tijelo. Osvanuo nam veliki dan, a na nebu nam se ukaza znak s natpisom SHS. Narode moj, u ovom češ znaku pobijediti! Hrvati, Srbi, Slovenci! Božja je volja, da ostanete na vijeke nerazdruživo ujedinjeni. *Pomisao odredila vas za visoke ciljeve. Samo u jedinstvu je vaš spas, vaša budućnost. Gdje je izdajnička ruka, koja se usuđuje rušiti ovo jedinstvo?* Što je Bog združio, čovjek neka ne rastavlja!«

A. MAHNIĆ, »Sveta Stolica i Jugoslaveni«, *Narodna Politika*, Zagreb, 2/1919., br. 265, 1.

»U naše je ruke postavio Gospod budućnost južnih Slavena, nama je dao, da preuzmемо providencijsku zadaću hrvatskoga, srpskog i slovenskog naroda, glavni uzrok postojanja naše države. Katolički pokret nosi prvi najsnažnije misao stvaranja jedne jedinstvene slavenske kulture na Jugu, misao ujedinjenja.«

Petar ROGULJA, »Vrhovni cilj«, *Seniorski vjesnik*, Zagreb, 3/1919., br. 2, 1.

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstveno-istraživačkog projekta »Slovensko-hrvatska iskustva iz multinacionalnih zajednica«. Nositelji projekta: Znanstvenoistraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, Ljubljana i Hrvatski institut za povijest, Zagreb (Sporazum o znanstvenoj i tehnološkoj suradnji između Vlade Republike Hrvatske i Vlade Republike Slovenije).

Posljednju godinu XIX. stoljeća papa Lav XIII. (1878.—1903.)¹ proglasio je jubilarom, sa željom da ju svi katolički narodi obilježe raznim manifestacijama odanosti katoličkoj vjeri. Hrvatski katolici, osim što su organizirali hodočašće u Rim, prihvatili su inicijativu vlč. Andrije Jagatića² da se, po uzoru na slične skupove već održavane u drugim europskim zemljama, u Hrvatskoj organizira katolički sastanak (kongres). U pripravnim odborima sastanka bili su i svećenici i katolički svjetovnjaci (laici). Sastanak je održan u Zagrebu od 3. do 5. rujna 1900. godine. Među ostalima, prisustvovali su mu nadbiskupi i biskupi: Juraj Josip Posilović,³ Josip Juraj Strossmayer,⁴ Josip Stadler⁵ i Antun Mahnić.⁶ Na sastanku je prihvaćeno osam rezolucija, no one nisu provedene u život i ostale su tek lijepe želje svojih tvoraca. Važnost *Prvog hrvatskog katoličkog sastanka (kongresa)* bila je u tome što je on bio »znak manifestativnog katoličkog buđenja kod Hrvata po uzoru na slična gibanja u katoličkom svijetu«.

Nastanak Hrvatskoga katoličkog pokreta i njegovo djelovanje do početka Prvoga svjetskog rata (1903.—1914.)

Iako neki autori zagrebački katolički sastanak uzimaju za početak Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP), on to nije bio. Njegov je pokretač bio krčki biskup Mahnić, koji je uočio na sastanku iznesenu ideju o nužnosti stvaranja organizacije hrvatske sveučilišne katoličke mladeži. Biskup je, pozorno prateći stanje u Hrvatskoj, došao do zaključka da katoličanstvo, i na njemu utemeljeni svjetonazor, sve više ugrožava ubrzano širenje liberalnih ideja. Da bi se tome suprotstavio, pokreće časopis *Hrvat-*

¹ Svjetovno ime Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci (1810.—1903.).

² A. Jagatić rodio se u Luki kraj Martinske Vesi 11. studenoga 1850., a umro je u Zagrebu 24. svibnja 1901. godine.

³ J. J. Posilović rodio se u Ivanić Tvrđi 24. travnja 1834., a umro je u Zagrebu 26. travnja 1914. U razdoblju od 1876. do 1894. bio je biskup senjski i modruški ili krbavski. Za zagrebačkog nadbiskupa imenovan je 1894. godine.

⁴ J. J. Strossmayer rodio se u Osijeku 4. veljače 1815., a umro je u Đakovu 8. svibnja 1905. godine. Na prijedlog bana Josipa Jelačića Bužimskog (1801.—1859.) imenovan je srijemsko-bosanskim (đakovačkim) biskupom (1850.). Zauzimao se za crkveno jedinstvo između pravoslavlja i katoličanstva (ćirilo-metodska ideja).

⁵ J. Stadler rodio se u Brodu na Savi (Slavonski Brod) 24. siječnja 1843., a umro je u Sarajevu 8. prosinca 1918. godine. Kada je 1881. u Bosni i Hercegovini uvedena redovita katolička crkvena hijerarhija imenovan je prvim vrhbosanskim (sarajevskim) nadbiskupom. Politički je bio povezan s Čistom strankom prava (frankovci) u Zagrebu te austrijskim kršćanskim socijalima i tzv. velikoaustrijskim dvorskim (belvederskim) krugom u Beču oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda d'Estea (1863.—1914.). Zauzimao se za povezivanje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom i trijalistički preustroj Monarhije.

⁶ A. Mahnić (Mahnič) rodio se u Kobdilu na goričkom Krasu (Slovenija) 14. rujna 1850., a umro je u Zagrebu 14. prosinca 1920. godine. Tvrdio je da su njegovi pretci iz Hrvatske doselili u Sloveniju, ali za to nema čvrstih dokaza. Kao hrvatski biskup svoje je prezime uvijek pisao s -č, a ne -ć. Teološke studije završio je u Gorici. Godine 1874. zaređen je za svećenika. U razdoblju od 1880. do 1896. bio je profesor na sjemeništu u Gorici. Od 1891. do 1895. obavljao je dužnost ravnatelja tamošnjeg đakčkog sjemeništa. Osnovao je i izdavao znanstveni časopis *Rimski Katolik* (1880.—1896.). Dana 22. studenoga 1896. car i kralj Franjo Josip I. (1848.—1916.) imenovao ga je krčkim biskupom. Godine 1902. utemeljio je u svojoj biskupiji *Staroslavensku akademiju*. U Krku je osnovao tiskaru (*Kurykta*). Nakon talijanske okupacije otoka Krka Mahnić je zatočen u Italiji (1919.—1920.).

ska Straža (Krk-Senj-Rijeka). Izlazak prvoga broja toga tromjesečnika označava početak stvarnog rada na organiziranju HKP-a (1903.).

Usporedno s pokretanjem časopisa, biskup Mahnić potaknuo je osnutak prvoga hrvatskog katoličkog akademskog društva »Hrvatska«, sa sjedištem u Beču (1903.). Tri godine poslije u Zagrebu je osnovan »Domagoj«. Uskoro je uslijedilo osnivanje i drugih katoličkih akademskih društava. Osim njih postojali su i zborovi duhovne mladeži (»Duns Skot«, »Bakula«, »Akvinac«, »Milovan«, »Ferkić« i dr.). U listopadu 1905. bečka je »Hrvatska« počela izdavati đačko glasilo *Luč*, čija je uprava, dvije godine poslije, prešla u ruke zagrebačkoga katoličkog akademskog društva »Domagoj«.

Iako su još bili u školskim klupama, Mahnićevi đaci nisu mogli ostati imuni na politiku. Kada je početkom svibnja 1904. u Zagrebu pokrenut katolički dnevnik *Hrvatstvo*, krčki biskup i njegovi mladi sljedbenici u početku su ga podržali, ali su se kasnije od njega distancirali. Naime, *Hrvatstvo* je s vremenom sve više zagovaralo politička stajališta Čiste stranke prava (frankovaca), tj. vezalo se uz samo jednu političku skupinu, a to tada nije bilo u skladu s prihvaćenim načelom većine organiziranih katoličkih đaka da se njihov rad ne će usmjeriti »nikada za interese bilo koje stranke«. Namjeravajući odvojiti HKP od političke orijentacije koju mu je nametalo *Hrvatstvo*, biskup Mahnić pokrenuo je izdavanje potpuno nestranačkog, ali ne i nepolitičkoga katoličkog glasila *Jutro* (1908.). Znatan dio pripadnika HKP-a pristao je uz novi katolički dnevnik, koji je već 1910. prestao izlaziti.

U Zagrebu je 1912., na poticaj biskupa Mahnića, pokrenuto osnivanje Hrvatskoga katoličkog seniorata (HKS). Prema izvornoj Mahnićevoj zamisli, Seniorat je trebao biti »organizacija katoličkih intelektualaca« koja bi pod vodstvom episkopata »proučavala aktualne probleme K.[atoličkog] P.[okreta] i provadjala njegovu organizaciju«.

U prosincu 1912. u Rijeci je pokrenut novi katolički politički dnevnik *Riječke Novine*. U uredništvo lista ušli su katolički seniori (Petar Rogulja,⁷ Rudolf Eckert,⁸ vlč. Milan Pavelić⁹ i dr.). Uoči Božića 1912. u *Riječkim Novinama* izlazi »prvi politički programni članak« HKP-a, u kojem je zauzeto stajalište »narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba«. Tim je člankom HKP, predvođen seniorima, »stupio u politiku, kao neovisna i posebna grupa«.

Uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata, u Ljubljani je od 24. do 27. kolovoza 1913. održan *Drugi hrvatski katolički sastanak (kongres)*. Iako ima mišljenja da je on dao

⁷ P. Rogulja rodio se u Sarajevu 17. listopada 1888., gdje je i umro 19. veljače 1920. godine. Taj katolički novinar i političar sveučilišne je studije završio u Zagrebu. Radi izučavanja socijalnih pitanja poduzimao je studijska putovanja u zemlje zapadne Europe (Njemačka, Francuska i Belgija). Napisao je brojne članke i rasprave o ciljevima i smjernicama HKP-a. Bio je prvi predsjednik Hrvatske pučke stranke (1919.—1920.).

⁸ R. Eckert rodio se u Travniku 27. veljače 1889., a umro u Rijeci 12. ožujka 1915. godine. U razdoblju od 1907. do 1911. studirao je u Zagrebu. Izabran je 1909. za predsjednika Hrvatskoga katoličkog akademskog društva »Domagoj«, a već sljedeće godine postaje urednik *Luči*. Godine 1911. odlazi u München, a 1913. u Louvain na studije nacionalne ekonomije, sociologije i filozofije. Djelovao je kao katolički novinar. Jedan je od ideologa i najznačajnijih promicatelja ideja HKP-a.

⁹ M. Pavelić rodio se u Krivom putu 1878., a umro u Zagrebu 1939. godine. Bio je katolički pjesnik i član HKS-a.

»nov poticaj« započetom radu HKP-a, svakako je bliže istini tvrdnja da je provedbu kongresnih zaključaka onemogućio ratni sukob koji je zahvatio i hrvatske zemlje.

Koncem 1913. razne organizacije HKP-a imale su više od 6.000 članova, kojima se na čelu nalazilo 150 seniora.

Prvi svjetski rat u velikoj je mjeri paralizirao djelovanje HKP-a. Ipak, dijelu seniora činilo se da im razvoj vojno-političke situacije ide na ruku. Naime, očekujući da će Austro-Ugarska Monarhija u ratnom vihoru nestati s političkoga zemljovidu srednje Europe, ponadali su se skorom stvaranju zajedničke države južnoslavenskih naroda u kojoj bi im se, navodno, otvorile nove, dotad neslućene, mogućnosti djelovanja.

Djelovanje organiziranih hrvatskih katolika tijekom Prvoga svjetskog rata (1914.—1918.)

Zabrana izlaženja *Riječkih Novina* bila je prva žrtva koju su tijekom svjetskog rata podnijeli hrvatski organizirani katolici. Naime, čim je rat buknuo, državna je cenzura raznim zakonskim mjerama počela onemogućivati redovito izlaženje tada jedinog katoličkog dnevnika u Hrvatskoj. Konačno, odlukom državnoga odvjetništva u Rijeci, krajem kolovoza 1914., list je zabranjen zbog ugrožavanja državnih interesa.

Nestanak *Riječkih Novina* nadoknađen je za svega nekoliko dana. Zahvaljujući pomoći zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera,¹⁰ u Zagrebu je početkom rujna 1914. pokrenut novi katolički dnevnik — *Novine*.

Nakon što je Rogulja preuzeo uredništvo lista od unovačenog Eckerta, na stranice *Novina* uselila se jugoslavenska ideologija, koja je i prije bila prisutna u člancima objavljenim u *Riječkim Novinama*.

Početkom 1915. istaknuti pripadnici HKP-a predložili su da se pozornost vrha Katoličke crkve skrene na sudbinu Hrvatske (i Slovenije) u svjetskom ratu. Riječka spomenica predstavljala je prvi ozbiljan pokušaj u tom smjeru. Autori Spomenice, predvođeni biskupom Mahničem, ali i slovenskim katoličkim političarima vlč. Janezom Evangelistom Krekom¹¹ i vlč. Antonom Korošcem,¹² zatražili su od pape Bene-

¹⁰ A. Bauer rodio se u Breznici kraj Bisaga 11. veljače 1856., a umro u Zagrebu 7. prosinca 1937. godine. Filozof i političar, na stolici zagrebačkih biskupa djelovao je od 1914. do 1937. Kao mecena podupirao je mnoge društvene i kulturne pothvate. Sudjelovao je u osnivanju *Hrvatske poljodjelske banke* (1901.). Bio je pokrovitelj *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (1915.—1937.) i *Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronim* (od 1914.). Od 1885. do 1911. Bauer je aktivno sudjelovao u hrvatskom političkom životu. U hrvatskom je Saboru bio zastupnik Stranke prava i kasnije Hrvatsko-srpske koalicije. U crkveno-političkim pitanjima njegovim je zauzimanjem riješeno pitanje imenovanja prvog nuncija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1920.).

¹¹ J. E. Krek rodio se u Sv. Gregoru kod Ribnice na Dolenjskom (Slovenija) 27. studenoga 1865., a umro u Sentjanžu na Dolenjskom 8. listopada 1917. godine. Bio je katolički svećenik, socijalni radnik i političar. Uključivši se aktivno u politički život Austro-Ugarske Monarhije bio je poslanik u bečkom Carevinskom vijeću u dva navrata (1897.—1900. i 1907.—1917.). U razdoblju od 1902. do 1917. bio je zastupnik u kranjskom Zemaljskom saboru. Po uzoru na Njemačku organizirao je kršćanski socijalni rad u slovenskim zemljama. Za seljake je osnovao *Zadružnu zvezu* s centralom u Ljubljani. U Zvezu je bio učlanjen i znatan broj zadruga iz hrvatskog dijela Istre i Dalmacije. Bio je za jedinstvo s Hrvatima (t.zv. »novo ilirstvo«). Poznati su njegovi »socijalni tečajevi« za hrvatske katoličke studente. Njegove socijalne eseje prevodili su članovi HKP-a (P. Rogulja, P. Grgec) i objavljivali u Hrvatskoj (*Slovinci*, Zagreb, 1919.; *Socijalni eseji, govori i nacti*, Požega, 1920.). Bio je jedna od središnjih ličnosti Slovenskog katoličkog pokreta i vođa Slovenske ljudske (pučke) stranke.

dikta XV. (1914.—1922.),¹³ da podupre njihove prijedloge za rješenje hrvatskoga i slovenskog nacionalnog pitanja nakon završetka rata. U slučaju da Austro-Ugarska Monarhija izađe iz rata kao pobjednica, autori su Spomenice obećali da će Hrvati ostati vjerni svome zakonitom vladaru, tj. dinastiji Habsburg-Lothring, pod sljedećim uvjetima: 1. da se ujedine sve zemlje, koje zbog etnografskih ili civilizacijskih razloga pripadaju hrvatskom narodu, u jednu zajednicu ili političko tijelo; 2. da se hrvatskim zemljama priključe područja koja nastavaju Slovenci i 3. da se »prihvati ujedinjenje Hrvata i Slovenaca u jedno političko tijelo, u kojem ne bi imali zajednički oblik države ni s Austrijom niti s Mađarskom, nego bi utemeljili kraljevstvo s vlastitim zakonima i institucijama pod vlašću austrijskog cara, sa čašću, titulom i krunom hrvatskog kralja«. Ako bi se dogodilo da Austro-Ugarska Monarhija iz rata izađe poražena, u Spomenici se moli da Benedikt XV. podrži nastojanje kako bi se »hrvatski narod ujedinio sa Slovencima u južnoslavensko kraljevstvo s punom političkom, nacionalnom i vjerskom slobodom te neovisnošću od bilo koje druge države«. Ako se to ne bi moglo postići, od pape se tražilo da podupre nastojanje da se Hrvati i Slovenci »ujedine u jednom cjelovitom tijelu [području] u kojem bi svi bili okupljeni. Konačno je, kao važan razlog za ujedinjenje dvaju naroda u jednu državu, navedena i mogućnost unije grčko-istočne (pravoslavne) crkve s katoličkom.

Papa je donositeljima Spomenice obećao založiti se za ono što se u njoj traži ako mu bude omogućeno sudjelovanje na predmnijevanoj mirovnoj konferenciji.

Premda je teško govoriti o neposrednim uspjesima koje je Riječka spomenica eventualno imala, može se reći da je akcija oko nje nedvojbeno pokazala da će politika zauzimati sve istaknutije mjesto u daljnjem razvoju HKP-a.

U članku »Pred zoru«, Rogulja je sve članove HKP-a podijelio u dvije skupine. Prvu su skupinu činili »nacionalci«, drugu »integralci«. Biskup Mahnić u toj je podjeli označen kao — »neutralni čimbenik«. U konkretnoj se političkoj aktivnosti »integralistička skupina« priklanjala »frankovačkom pravaštvu«. Suprotno njima, »nacionalci« se nisu opredijelili ni za koju političku stranku u Hrvatskoj, no tvrdili su da imaju svoj »politički program«. Rogulja se zauzimao da njegova skupina katoličkih seniora-»nacionalaca« organizira cijeli HKP na temelju »potpunog sistema« koji bi, kao svoje integralne dijelove, imao i kulturu i gospodarstvo i politiku. Dvije osnovne odrednice tako ustrojenoga HKP-a bile bi — narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (i Bugara) te »ćirilometodska misao«, tj. ideja unije Katoličke crkve i pravoslavlja na Balkanu. Naravno, to je tek trebalo izboriti u odmjeravanju snaga s onima koji se nisu slagali s takvim Roguljinim gledištima (seniori-»integralci«).

¹² A. Korošec rođio se u Biserjanima, Sv. Jurij ob Ščavnici (Slovenija), 12. svibnja 1872., a umro u Beogradu 14. prosinca 1940. godine. Katolički svećenik i političar, u bečkom Carevinskom vijeću predvodio je *Južnoslavenski klub* (1917.—1918.). Bio je dugogodišnji predsjednik Slovenske ljudske (pučke) stranke (1917.—1940.). U Zagrebu je obnašao dužnost predsjednika Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (1918.). U beogradskoj Narodnoj skupštini bio je predsjednik *Jugoslavenskog kluba* (1919.—1929.). Više je puta bio ministar u raznim jugoslavenskim vladama. Nakon atentata na Stjepana Radića i zastupnike Hrvatske seljačke stranke postao je predsjednik vlade (1928.). Bio je član prve vlade generala Petra Živkovića (1879.—1947.), nakon proglašenja diktature (1929.). Tijekom šestosiječanske diktature neko je vrijeme proveo u internaciji. Godine 1939. postao je predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije.

¹³ Svjetovno ime Giacomo Paolo Giovanni della Chiesa (1854.—1922.).

U »deklaracijskom pokretu« sudjelovale su razne političke stranke i skupine, koje su, razumljivo, imale suprotstavljene poglede na aktualna državno-politička pitanja. Početkom ožujka 1918. u Zagrebu je održan sastanak političara iz svih južnoslavenskih zemalja Monarhije. Prisustvovao je i senior-»nacionalac« vlč. Janko Šimrak.¹⁴ Tom je zgodom prihvaćena rezolucija koja se više nije pozivala na »hrvatsko državno pravo«. Za seniore-»nacionalce« to je bilo i očekivano i prihvatljivo. Naime, oni su prije nego drugi politički čimbenici u Hrvatskoj napustili klauzulu o ostanku hrvatskih, odnosno južnoslavenskih zemalja u sastavu Austro-Ugarske Monarhije.

U hrvatskim zemljama »deklaracijski pokret« doseže vrhunac u svibnju 1918. godine kada biskup Mahnić počinje objavljivati seriju napisa u *Novinama o Svibanjskoj deklaraciji*. Zalažući se za ideje iznesene u *Svibanjskoj deklaraciji*, krčki se biskup poslužio — »svrhunaravskim razlogom«. Očekujući skor uostanovu crkvenog jedinstva Katoličke crkve i pravoslavlja, ponajprije na Balkanu ali i na slavenskome pravoslavnom istoku, biskup Mahnić je u tom kontekstu vidio misionarsku ulogu Hrvata katoličke vjere. Premda su Mahnićevi politički i ideološki protivnici u njegovoj obrani i tumačenju *Svibanjske deklaracije* vidjeli postojanje »prozelitskih težnji« unutar Katoličke crkve, tu se, ipak, radilo o pokušaju praktične primjene »ćirilometodske ideje«, odnosno nastojanja na vjerskom jedinstvu kršćanskih crkava.

Osim na očekivano odobravanje istomišljenika iz HKP-a, Mahnićovo pisanje u prilog *Svibanjskoj deklaraciji* naišlo je na osporavanje protivnika južnoslavenskoga vjerskog i narodnog ujedinjenja. Najoštriju kritiku svoje apologije *Svibanjske deklaracije* doživio je biskup Mahnić iz pera frankovačko-pravaškog političara i katoličkog svećenika popa Stipe pl. Vučetića.¹⁵ »Rasprava dra. A. Mahnića jest jugoslavenska ideologija bez stvarnih i zbiljnih osnova, kadra naš hrvatski narod dovesti do katastrofe«.

Nakon vijećanja, koja su održana 5. i 6. listopada 1918., politički predstavnici hrvatskih, slovenskih i srpskih stranaka, odlučnih na putu ostvarenja samostalne južnoslavenske državne zajednice, osnovali su Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba (NV SHS), tj. novo vrhovno političko tijelo. Seniorat je u Narodnom vijeću imao tri svoja predstavnika — vlč. J. Šimraka, don Stanka Banića¹⁶ i vlč. Ferdu Rožića.¹⁷

¹⁴ J. Šimrak rodio se u Šimrakima na Žumberku 29. svibnja 1883., a umro u Križevcima 9. kolovoza 1946. godine. Aktivno je sudjelovao u pripremanju i radu *Drugoga hrvatskog katoličkog sastanka* u Ljubljani (1913.). Bio je tajnik Središnje kancelarije Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu (1918.). Od 1925. bio je redovni profesor istočnog bogoslovja na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Za biskupa (vladiku) križevačke grko-katoličke biskupije postavljen je 1942. godine. Uređivao je *Novine* i *Narodnu Politiku* (Zagreb). Od 1929. do 1941. bio je direktor katoličkog dnevnika *Hrvatska Straža* (Zagreb). Bio je tajnik Hrvatske pučke stranke. Poslije Drugoga svjetskog rata uhićen je od komunističkih vlasti.

¹⁵ S. pl. Vučetić rodio se u Brinju 8. studenoga 1873., a umro u Zagrebu 20. travnja 1945. godine. Katolički svećenik i političar. Član Stranke prava / Hrvatske stranke prava (frankovci). Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bio je vojni vikar. U veljači 1942. pozvan je za zastupnika u Hrvatski državni sabor.

¹⁶ S. Banić rodio se u Docu Donjem 1886., a umro u Zagrebu, 16. srpnja 1932. godine. Katolički svećenik i političar. Kraće je vrijeme bio zastupnik u Ustavotvornoj skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Obnašao je dužnost vojnog kapelana sa službom u Beogradu.

¹⁷ F. Rožić rodio se u Jastrebarskom 22. kolovoza 1877., a umro 1949. godine. Vojni vikar vojske Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bio je urednik brojnih katoličkih tiskovina (*Katolički List*, *Hrvatska Prosvjeta*, *Glasnik Jeronimskog Društva*). Više je godina obnašao dužnost tajnika Društva sv. Jeronima.

Hrvatski Sabor je na svojoj sjednici održanoj 29. listopada 1918. prekinuo sve državno-pravne veze s Austro-Ugarskom Monarhijom. Sabor je, također, prihvatio prijedlog o prijenosu svih svojih ovlasti na NV SHS.

Dana 30. listopada 1918. zagrebački nadbiskup Bauer uputio je svećenstvu zagrebačke metropolije okružnicu, u kojoj poziva katolički kler da podrži rad NV SHS-a. Za Bauerovim su se primjerom uskoro povel i drugi velikodostojnici Katoličke crkve među Hrvatima bivše Monarhije.

Najznačajnija sjednica Središnjeg odbora NV SHS-a održana je 23./24. studenoga 1918. u Zagrebu. Na njoj je odlučeno o bezodvlačnom ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Odbor je, također, izabrao delegaciju od dvadeset i osam članova, koja je dobila nalog da provede organizaciju nove južnoslavenske države. U delegaciju je izabran i senior-»nacionalac« vlč. Šimrak. Na toj se noćnoj sjednici za riječ javio i vlč. Šimrak, koji je, među ostalim, govorio i o monarhijskom, odnosno republikanskom uređenju buduće zajedničke države. Za njega je pitanje »monarhija« ili »republika« bilo samo »formalne«, a ne sadržajne naravi. Šimrakovo stajalište o uređenju države sasvim se podudaralo sa stajalištem Katoličke crkve o mogućim državnim oblicima. Prema crkvenom shvaćanju od »svih državnih oblika [...]« nema nijedan apsolutne prednosti pred drugim«.

Dan prije proglašenja državnog ujedinjenja južnoslavenskih naroda (bez Bugara) i nastanka Kraljevstva / Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1. prosinca 1918.) regent Aleksandar Karađorđević¹⁸ primio je u posebnu audijenciju vlč. Šimraka, koji je stekao uvjerenje da »hrvatski katolici mogu s pouzdanjem gledati u budućnost«.

Opći optimizam, koji je zahvatio Seniorat u pogledu izgledne budućnosti katoličanstva u novostvorenoj državi, može se sagledati i u svjetlu varavih nada da će Hrvati stati za državno kormilo, odnosno da će općenito doći do prevage katoličkog elementa.

S tako nerealnom perspektivom HKS je užurbano krenuo u osnivanje svoje političke stranke, koja će se na političkoj pozornici pojaviti u prvim mjesecima postojanja Kraljevstva / Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS).

Osnivanje Hrvatske pučke stranke (1918.—1919.)

Nestanakom Austro-Ugarske Monarhije nastupio je povoljan trenutak da seniori pokrenu pitanje osnutka vlastite političke stranke. Stoga je bila odlučna njihova ocjena dotadašnjih političkih grupacija u Hrvatskoj. Za HKS, odnosno P. Rogulju i njegove sljedbenike, »29. listopada 1918. godine« značio je »kraj staroga državnog reda« i »početak nove državnopravne epohe«. U skladu s tim, sve ono što se temeljilo na tom »starom redu« trebalo je »likvidirati«, a dotadašnje političke stranke prve su trebale nestati. Prema Roguljinu mišljenju tri su stranačko-političke grupacije bile osuđene na propast: frankovačka Stranka prava, milinovska Starčevićeva stranka prava i Hrvatsko-srpska koalicija, točnije njezin hrvatski dio. Umjesto tih starih stranaka,

¹⁸ A. Karađorđević rodio se u Cetinju (Crna Gora) 16. prosinca 1888. Ubijen je u atentatu u Marseilleu 9. listopada 1934. godine. U razdoblju od 1918. do 1921. vladao je kao regent u ime svoga oca Petra I. Karađorđevića (1844.—1921.), a od tada pa do smrti kao kralj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije.

Članovi Hrvatske pučke stranke

koje su se, prema Rogulji, našle »u rasulu«, trebale su se pojaviti nove, koje će od njih preuzeti »narodne mase i povesti ih novim ciljevima«. Rogulja je ustvrdio da postoje tri glavna kriterija prema kojima će se u budućnosti u Hrvatskoj, odnosno Kraljevini SHS / Jugoslaviji, dijeliti političke stranke: 1. »kulturna načela«, 2. »socijalno-gospodarski program« i 3. »politički moment«. Na temelju »kulturnog načela« stranke su se trebale dijeliti na »kulturne« i »liberalne«, tj. sukladno tome »kakvo stanovište zauzimaju prema pitanjima kulture, a u prvom redu religije«. »Socijalno-gospodarski program« trebao je omogućiti da se »stranke [dijele] prema gospodarskim interesima staleža, koji se u njima najviše kupe«. Stoga, prema Roguljinu mišljenju, stranke budućnosti mogu biti: »agrarne«, »radničke« i »stranke buržoazije« ili, pak, »centrum«, koji će nastojati da »oslanjajući se na glavni stalež stanovništva štiti i interese ostalih«. »Politički moment« je, prema Rogulji, bio osuđen na »sve veće nazadovanje« te će »sve separatističko plemenske skupine gubiti pristaše«.

Ta shema, koju je Rogulja predviđao za političko-stranački razvoj u Hrvatskoj, imala je svoj uzor u njemačkoj političkoj sceni nakon državnog ujedinjenja 1871. godine.

Prema Roguljinu predviđanju »centrum-stranka« trebala je ispunjati politički prostor između »ekstremnih socijalnih tendencija liberalizma i socijalne demokracije«, odnosno »socijalističke stranke«. Ta je stranka trebala biti »kulturno konzervativna« i »socijalno-gospodarski pravična prema svim staležima, ali ipak više oslanjajući se na seljaštvo kao glavni kontigenat naroda«. Što se tiče unutarnjega državnog uređenja, »centrum-stranka« zastupala bi »unitarizam«, ali uz »postojanje općinske i pokrajinske autonomije s obzirom na kulturne i gospodarske momente«. Rogulja uopće nije dvojio da bi takva stranka u sebi okupljala »sve zdrave elemente srednjega staleža«. Na sastanku Seniorata, održanom u Zagrebu 6. i 7. svibnja 1919., donesena je među ostalim odluka o osnutku političke stranke. Na kraju sastanka prihvaćen je i zaključak da »nijedan senijor ne može biti član druge stranke do li [Hrvatske] pučke stranke [HPS]«.

Dana 18. srpnja 1919. hrvatski su seniori uputili *Memorandum* »jugoslavenskoj biskupskoj konferenciji«, koja se upravo održavala u Zagrebu, o namjeri da osnuju političku stranku. *Memorandum*, datiran 14. srpnja 1919., sastavio je P. Rogulja prema želji seniora »nacionalca« biskupa Dionizija Njaradija.¹⁹ Stranka, onako kako su je seniori željeli utemeljiti, nije smjela biti ni »plemenska« niti »konfesionalna«. »Plemenski«, zapravo nacionalni kriterij formiranja stranke seniori su odbacivali jer »čim bi se katolički elemenat ove države, koji je eminentno hrvatski, koncentrirao u jednoj plemenskoj i hrvatskoj stranci, pravom bi mogli protivnici baciti odij na katolicizam, da on štiti separatističke tendencije i da je neprijatelj narodnomu ujedinjenju«. »Plemenski kriterij« odbacivan je i zbog »svrhunaravnog razloga«, jer je za Seniorat »prva zadaća« bilo »ujedinjenje« Katoličke crkve i pravoslavlja, što je bio »providencijalni raison d'être države S.H.S.«. Sve što je tome smetalo trebalo je ukloniti s puta, a najviše je smetala — »separatistička plemenska politika«.

Iako je Seniorat naglašavao da se HPS temelji na »pozitivnom vjerskom stanovištu« i da svaki njegov član mora voditi »katoličku politiku«, za njega to ipak nije značilo da se za stranku smije reći da je — »konfesionalna«. Razlozi zbog kojih se odbacivao »konfesionalizam« HPS-a bili su sljedeći: I. Država [Kraljevina] S. H. S. sastoji se većinom od nekatoličkog elementa, pa trebamo računati i na saradnju pozitivno vjerskih elemenata u prvom redu među Srbima. II. Sve pogreške konfesijske stranke tovari protivničke stranke na leđa Crkvi i čine je za to odgovornom. III. I taktički je zgodnija nekonfesionalna stranka, jer ima prema vani veću slobodu gibanja. IV. Crkva tim ništa ne gubi, ako ne bude stranka konfesionalna, jer će ona i onako štiti Crkvu, te raditi u parlamentu po Kristovim načelima. V. U glavnijim kulturnim i socijalnim pitanjima imaju gotovo sve religije, zastupane u državi S. H. S. a napose katolicizam i pravoslavlje *jednake* nazore i interese«. Drugim riječima, Seniorat se zauzimao za — »interkonfesionalizam«. Problem »interkonfesionalizma« u HKP-u dotaknuo je već Rogulja u članku »Pred zoru«. Radilo se o pristajanju uz jedan od dvaju sistema, tj. uz »sistem Köln« ili uz »sistem Berlin«. Naime, u njemačkom katoličkom pokretu došlo je do spora između zastupnika tih dvaju sustava, i to u pitanju radničkih strukovnih organizacija. Borba se, iako ne u istoj mjeri, vodila i u političkom i književnom životu. Papa Pio X. (1903.—1914.)²⁰ je u enciklici *Singulari quadam* (1912.) odobrio »čista katolička radnička društva« (»sistem Berlin«). Papa nije odobrio »mješovita radnička društva«, tj. društva u koja su bili učlanjeni i katolici i protestanti (»sistem Köln«), jer da »sadrže pogibao za vjeru i čudoredje katolika«. Ipak, nije ih osudio, nego ih je iz »važnih razloga u posebnim prilikama i uz stalne opreze tolerirao i dopuštao katolicima da u njima sudjeluju«. To je stajalište trebalo vrijediti i za političke stranke. Dakle, vrhovno je crkveno učiteljstvo samo toleriralo »sistem Köln«, odnosno načelo »interkonfesionalizma«. Držeći da su njihova načela

¹⁹ D. Njaradi (Nyaradi) rodio se u Ruskom Krsturu 10. listopada 1874., a umro u Radatovićima 14. travnja 1940. godine. Godine 1914. imenovan je apostolskim administratorom križevačke eparhije. Dana 9. siječnja 1915. posvećen je u Rimu za naslovnoga biskupa abylenškog. Križevačkim biskupom je imenovan 22. travnja 1920. godine. Biskupu Njaradiju bila je tijekom više godina povjerena administratura ispražnjene biskupije u Praševu.

²⁰ Svjetovno ime Giuseppe Melchiorre Sarto (1835.—1914.). Za sveca je proglašen 1954. godine.

o političko-stranačkom djelovanju čvrsto utemeljena u kršćanskom svjetonazoru, Seniorat je svoj *Memorandum* završio sljedećom zamolbom: »I. Seniorat ne želi, da biskupi javno, službeno sa svojim auktoritetom istupe za [Hrvatsku] Pučku Stranku. II. Seniorat moli, da biskupi potpomognu [Hrvatsku] Pučku Stranku, davši u tom smislu upute kleru neslužbeno. [...] III. Seniorat moli biskupe, da se ni *privatno* ne zauzimaju ni za kakvu stranku osim Pučke [...]. Osobito mole seniori svoje biskupe, da se nipošto ne zauzima ni jedan od njih ni za koju stranku, koja pogoduje plemenskom separatizmu, jer nas takva stranka udaljuje *od glavnog našeg cilja — narodnog i crkvenog jedinstva*«.

Znajući da brojni katolički svećenici u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini ne samo što nisu pristaše seniorskih političkih ideja nego da su mnogi od njih, naprotiv, članovi raznih političkih stranaka, seniori su izrazili nadu da će »sabiranje klera u jednu stranku značiti silni napredak katoličke stvari i jačanje moći Crkve«.

Cijeli je *Memorandum* bio pročitan na sjednici episkopata 19. srpnja 1919. godine. Navodno je istog dana bio sastavljen *Odgovor*, prihvaćen od svih prisutnih biskupa, te priopćen Senioratu. U *Odgovoru*, između ostalog, stoji: »U čisto politička pitanja Episkopat ne utječe. A budući da je politika dio praktičnoga života preporučuje, da, uz strogo isticanje i obranu načelnoga stanovišta, Seniorat i [Hrvatska] Pučka Stranka svoje političko djelovanje uprave uvijek tako, da uzmognu, osobito u ovo [d]sudno doba, zapriječiti, da Crkva i vjera postanu žrtvom političke premoći koje stranke ili protukatoličkog bloka stranaka. Episkopat drži, da je u skladu sa sadašnjim prilikama, što [Hrvatska] pučka stranka nije odabrala ni konfesionalno ni isključivo plemensko stanovište. Episkopat od srca želi, da se katolici, kako svećenici, tako vjernici nadju u [Hrvatskoj] Pučkoj Stranci. U isto vrijeme preporučuje, da se nastoji zgodnim postupkom sve one elemente laikata i svećenstva, koji dobro žele crkvi i vjeri predobiti za [Hrvatski] katolički pokret, a time i za [Hrvatsku] Pučku Stranku, ili za — [Hrvatsku] Pučku Stranku, a onda postepenim u[iz]gojem za [Hrvatski] katolički pokret«.

Prisutni biskupi su, također, odobrili »vjersko-prosvjetni program« HPS-a. Ta načelna odluka jugoslavenskoga katoličkog episkopata ipak nije mogla značiti da će on, na bilo koji način, htjeti preuzeti odgovornost za konkretnu političku aktivnost koju će provoditi HPS. Biskupi su se zadovoljili odobrenjem principa koji su trebali biti temelj vođenja stranačke politike. U tom su smislu karakteristične riječi splitskog biskupa Jurja Carića:²¹ »Katolički episkopat je bio i bit će nezavisan od svake političke stranke i pušta potpunu slobodu svim strankama u stvarima, koje su isključivo političke. Episkopat nije učinio drugo nego što je odobrio podastri mu vjersko-prosvjetni program jedne stranke [...] koja izjavljuje, da za svoje javno djelovanje stoji na pozitivnom vjerskom stanovištu i da dosljedno tome, hoće da upravi cio svoj javni rad. Suvišno je upozoriti, da time ta stranka nije postala konfesionalna, jer ona izjavljuje, da prima i pripadnike svake druge ideje, u koliko oni stoje na pozitivnom vjerskom stanovištu svoje religije; a nije potrebno niti spominjati, da episkopat nije

²¹ J. Carić rodio se u Svirču na Hvaru 20. travnja 1867., a umro u Splitu 17. svibnja 1921. godine. Za splitskoga i makarskog biskupa imenovan je 1918. godine.

preuzeo odgovornost za djelovanje te stranke, koju odgovornost nose isključivo njezini vođe i pripadnici».

Svi oni koji su se protivili djelovanju Seniorata i njegove političke stranke tvrdili su da je *Odgovor* katoličkog episkopata — »neautentičan«, tj. da je krivotvorina koju su seniori sami izradili, jer on nije imao »niti potpisa biskupa, niti datuma, a niti urudžbenog broja«.

Osnovna pokretačka snaga HPS-a bili su hrvatski katolički seniori. Ipak oni nikada nisu poistovjećivali HKS sa strankom, jer je ona bila samo jedna »grana« njihova javnog djelovanja u Kraljevini SHS.

HPS je u organizacijskom pogledu zamišljen kao sinteza triju »kurija« — za seljake je osnovana »seljačka demokracija«, za radnike »radnička demokracija«, odnosno kršćansko-socijalna organizacija, a kurija namijenjena građanstvu, obrtnicima, trgovcima i sl. obično je nazivana »građanski klub«.

Budući da je u tadašnjoj jugoslavenskoj državi seljački stalež bio najbrojniji, vodstvo HPS-a pridavalo je osobitu pozornost problemu agrarne reforme. U tom se pitanju osjećala velika bliskost između stajališta prvaka Seniorata, odnosno HPS-a i službenih predstavnika Katoličke crkve u Kraljevini SHS. Držalo se da podjela crkvenog zemljišta bezemljašima može poslužiti ne samo za gospodarsko jačanje seljaštva, koje je predstavljalo potencijalne pristaše i glasače HPS-a, nego i kao uspješno sredstvo za borbu protiv socijalnih nemira i boljševizacije sela.

Organizacije HPS-a djelovale su u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini.

Djelovanje Hrvatske pučke stranke u parlamentarnom životu Kraljevine SHS (1919.—1927.)

Privremeno narodno predstavništvo (PNP), prvi parlament Kraljevstva SHS, sazvano je 1. ožujka 1919. godine. Iako HPS u ožujku 1919. još nije bio osnovan, njegovi budućí čelnici ušli su u to novo zakonodavno tijelo (vlič. J. Šimrak, Velimir Deželić sin,²² don S. Banić). Sazivanje PNP-a imalo je za seniore dvojako značenje. Prvo, Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (H/R/SS), na čelu sa Stjepanom Radićem,²³ nije priznavala PNP kao legitimno i legalno političko tijelo za hrvatski narod te time započinje njezina višegodišnja apstinencija od sudjelovanja u radu jugoslavenskog parlamenta. Premda su seniori osuđivali Radićevu taktiku, smatrajući da je parlamentarna borba jedini mogući put ostvarenja vlastitih političkih ciljeva, nastojali su iz nje izvuci što više koristi za svoju stranku. Drugo, seniori su zajedno s članovima brojčano zastupljenije Slovenske ljudske (pučke) stranke (SLS) osnovali trajnu zajedničku parlamentarnu reprezentaciju pod imenom Jugoslavenski klub (JK).

²² V. Deželić sin rodio se u Beču 26. svibnja 1888., a umro u Zagrebu 10. ožujka 1976. godine. Pravnik, ekonomist, književnik i političar. Bio je osnivač i urednik omladinskog lista *Krijes* (Zagreb, 1909.—1923.), odnosno *Mladost* (Zagreb, 1921.) te *Popularne naučne knjižnice* Društva sv. Jeronima. Od 1923. do 1940. bio je ravnatelj *Društva sv. Jeronima* u Zagrebu.

²³ S. Radić rodio se u Trebarjevu Desnom 11. lipnja 1871., a umro u Zagrebu 8. kolovoza 1928. od posljedica ranjavanja u beogradskoj Narodnoj skupštini.

Zahvaljujući političkoj suradnji sa SLS-om, HPS se u više navrata našao »pri vlasti«. To se događalo onda kad bi njihov slovenski klupski partner, zahvaljujući raznim stranačkim kombinacijama, ušao u neku koalicijsku vladu.

U prvoj polovici lipnja 1920. na dnevni red PNP-a stavljen je nacrt *Zakona o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu*. Rasprava o tom zakonu izazvala je u parlamentu — »burne scene«. Naime, članovi Demokratske stranke (DS) predložili su uvođenje § 95, tj. kancelparagrafske odredbe koja je glasila: »Zabranjuje se, da svećenici, suci i uopće svi javni i državni namještenici pri vršenju svoje službe vrše partijsku agitaciju u korist koje političke stranke. Isto se tako zabranjuje službeno nagovaranje nekoga, da glasuje ili ne glasuje. Zabranjuje se to činiti na mjestima određenim za vršenje dužnosti (u crkvi i t. d.); u njima vršiti partijske političke zbrove i voditi stranačku agitaciju. Ovi su čini kažnjivi sa zatvorom do 1 godine i gubitkom izbornog prava do 5 godina«. U ime JK-a protiv toga je paragrafa govorio V. Deželić sin. Nakon općega protivljenja uvođenju te odredbe u izborni zakon, ona je privremeno povučena.

Sve političke stranke, neovisno o tome jesu li bile centralistički ili anticentralistički orijentirane, do krajnjih su se granica napregnule u nastojanju da osvoje što više zastupničkih mandata u Ustavotvornoj skupštini (1920.).

Osvojivši 46.599 glasova u cijeloj tadašnjoj državi, HPS je dobio devet zastupničkih mandata. Taj je rezultat bio vrhunac pučkaškoga izbornog uspjeha u desetogodišnjem djelovanju stranke. Nakon analize konačnih rezultata izbora, pučkaši su morali priznati da su u Hrvatskoj i Slavoniji podlegli u izbornom nadmetanju s Radićevim H(R)SS-om, koji je osvojio 230.590 glasova, odnosno pedeset zastupničkih mandata. Iako je vodstvo HPS-a držalo kako je Radić na čelu »klasno i plemenski ekstremne« stranke, pretpostavljali su da će on zauzeti svoje mjesto u Ustavotvornoj skupštini. No to se nije dogodilo. S. Radić je nastavio taktikom parlamentarne apstinencije.

JK, koji su sačinjavali SLS, HPS i Bunjevačko-šokačka stranka, nije podnio svoj ustavni nacrt, iako ga je tako zvao, nego je dao svoje izdvojeno mišljenje na vladin nacrt državnog ustava. Po svom sadržaju taj je »nacrt« potpuno odgovarao programskim načelima HPS-a. Polazeći od tvrdnje da je JK pronašao osnovicu prihvatljivu za sve stranke te da se njegovim »nacrtom« ustava mogu zadovoljiti i centralisti i federalisti, ako »im je do opstanka i jačanja države i do plemenskog mira u njoj«, pučkaši su se, sudjelujući u radu Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine, upustili u borbu za moguće prihvatanje autonomističkoga državnog uređenja. Jedina načelna suglasnost odvojenog mišljenja JK-a s vladinim nacrtom ustava bilo je prihvatanje ustavne i parlamentarne monarhije. Ali ono što je bilo bitno za taj ustavni prijedlog, tj. dvodomni sustav s nacionalno-političkim i socijalno-gospodarskim parlamentom te podjela jedinstvene države na šest autonomnih historijskih pokrajina — Slovenija s Prekomurjem, Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Bosna i Hercegovina s Dalmacijom, Crna Gora, Vojvodina i Srbija — nije prihvaćala centralistička većina. Također nije prošao ni prijedlog da se zajednička država nazove — *Jugoslavija*.

Kao glavnom krivca za neuspjeh anticentralističkih snaga i njihovih ustavnih rješenja pučkaši su označili S. Radića i njegovu taktiku apstinencije od parlamentarnog rada.

Osim što su doživjeli neuspjeh s prijedlogom o autonomističkom uređenju države, pučkaši su morali progutati još jednu gorku pilulu — *kancelparagraf*. Iako su, možda, neki politički krugovi držali da je neuspjeh s uvođenjem te odredbe u izborni zakon definitivno skinuo to pitanje s dnevnog reda, ono se ponovno nametnulo u punoj žestini i u Ustavnom odboru i u generalnoj raspravi u Ustavotvornoj skupštini. Zastupnici DS-a ponovno su pokrenuli kancelparagrafsko pitanje. Proglasivši tu odredbu »ustavnim unikumom«, jer je čak i Bismarckov glasoviti *Kanzelparagraph* bio jedan od zakonskih a ne ustavnih članaka, pučkaši su ustvrdili da se njome želi »pritisnuti o zid vjeroispovijesti, a naročito katolička«. Pokušaj ozakonjenja kancelparagrafa oštro je osudila crkvena hijerarhija: »Kancel paragraf se protivi slobodi Crkve, on je uvreda za Crkvu i za to mora kod sviju katolika naići na najžešći otpor«. Rasprava o kancelparagrafu dosegla je vrhunac onoga časa kad je između članova Jugoslavenškoga i Demokratskog kluba došlo do — »tvornih napada«. Kad se prišlo glasovanju o prihvatanju kancelparagrafa, zastupnici JK-a priredili su »demonstraciju protiv progona katolika«. Ta je ustavna odredba ipak prihvaćena većinom glasova narodnih zastupnika. Kancelparagraf je u svojoj konačnoj redakciji, kao dio 12. članka Ustava, glasio: »Verski predstavnici ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti, u partiske svrhe«.

Bez obzira na to što se oko kancelparagrafa diglo mnogo prašine, u praksi se nije primjenjivao.

Kad je bilo posve razvidno da će vladin nacrt ustava doživjeti samo formalne promjene, tj. da je zadržao sve odredbe o centralističkom uređenju države, članicama JK-a nije preostalo drugo nego da napuste Ustavotvornu skupštinu. Tako je HPS, zajedno sa svojim klupskim partnerima, izbjegao glasovanje o Ustavu, ali nije mogao spriječiti njegovo donošenje (28. lipnja 1921.).

Novinstvo HPS-a dočekalo je vijest o izglasavanju centralističkog Ustava s neskrivenim nezadovoljstvom: »Ovaj ustav ostvaruje velikosrpsku koncepciju«.

Ipak, izbjivanje iz Ustavotvorne skupštine bilo je kratka vijeka. Članice JK-a nisu pomišljale na to da odustanu od daljnje parlamentarne borbe, koju su sada nastavile voditi pod parolom — »revizija Ustava«.

Odmah poslije usvajanja centralističkoga Vidovdanskog ustava osnovan je prvi Hrvatski blok (HB), kome je na čelu stajao S. Radić sa svojom strankom. Taktika HB-a bila je parlamentarna apstinencija; taktika HPS-a, parlamentarna borba. Tako je za pravo stranka katoličkih seniora bila jedina hrvatska stranka koja je ostala u beogradskoj skupštini te je, razmjerno svojoj političkoj snazi, razbijala jedinstveni nastup oporbenog HB-a.

Događaji s kraja 1922. jasno su pokazali da saziv Skupštine više ne odgovara odnosu političkih snaga u državi. Nakon što su parlamentarni izbori raspisani za ožujak 1923., vodstvo HPS-a krenulo je u izbornu agitaciju s geslom — »parlamentarna borba«, tj. opredijelilo se za nastavak aktivne politike i sudjelovanje u radu parlamenta.

Rezultati izbora bili su za HPS porazni. Stranka je dobila 18.402 glasa te nije osvojila niti jedan zastupnički mandat. H(R)SS je osvojio 473.733 glasa, odnosno sedamdeset zastupničkih mandata. Saznavši izborne rezultate, pučkaši su rezignirano

izjavili da su »ovi izbori riješili HPS od jedne nezahvalne i veoma teške uloge, da je morala u parlamentu odgovarati za hrvatsku politiku, a [...] da je Radić baš na nju svaljivao gotovo svu krivnju, što se njegov program ne može izvršiti«. Sve što su u tom trenutku mogli reći svojim malobrojnim pristašama bilo je obećanje da će od sada »budno paziti, što će raditi g. Stjepan Radić«, jer »sada dolazi i za njega vrijeme političke odgovornosti«. Pučkaši su očito držali da će S. Radić napustiti taktiku parlamentarne apstinencije i otići u beogradsku Skupštinu.

Teški izborni poraz HPS-a shvaćen je kao kriza cijeloga HKP-a, a to se najviše odnosilo na njegovu elitu — seniore. Jačanjem unutarnje stege seniorske organizacije trebalo je vratiti izgubljene političke pozicije HPS-a, a time i ojačati cijeli HKP.

Nakon što se Radićeva stranka našla pod udarom *Zakona o zaštiti države*, činilo se kako se pučkašima pružila prilika da na predstojećim izborima, u veljači 1925., osvoje pokoje zastupničko mjesto u novom sazivu Narodne skupštine. Kada su rezultati objavljeni, bilo je jasno da HPS nije polučio željeni uspjeh. Stranka je dobila čak manje glasova negoli na prethodnim parlamentarnim izborima, tek 12.482.

Izborni pobjednik u hrvatskim zemljama, S. Radić, slavio je trijumf — ali iza rešetaka. Njegova stranka, usprkos snažnom policijskom teroru, dobila je 545.466 glasova i tako osvojila šezdeset i sedam zastupničkih mandata.

Iako je Radićevo napuštanje republikanizma i pristajanje na centralistički Vidovdanski ustav, tj. odustajanje od dijelova stranačkog programa u ožujku 1925., bilo iznuđeno silom, pučkaši su to ocijenili kao »kapitulaciju« njegove ukupne dotadašnje politike.

Nakon ulaska H(R)SS-a u radikalsku vladu Nikole Pašića²⁴ pučkaši su smatrali da je novonastala politička situacija pravi trenutak za povratak na političku pozornicu i zauzimanje onih pozicija za koje se držalo da ih je S. Radić svojom novom političkom orijentacijom izgubio.

Prvi ozbiljan test na kojem se moglo provjeriti do koje su mjere pučkaši povratili politički ugled među hrvatskim katolicima bili su općinski izbori u Dalmaciji (1926.). Zanimljivo je da je nositelj pučkaške izborne liste u gradu Splitu bio ugledni katolički svećenik i arheolog don Frane Bulić, koji nije bio član HPS-a.

Za kandidate HPS-a glasovalo je oko 12.000 izbornika, otprilike koliko i na posljednjim parlamentarnim izborima (1925.) u cijeloj tadašnjoj državi. Svoj izborni uspjeh pučkaši su, osim vlastitom trudu i svesrdnoj pomoći SLS-a, uvelike mogli zahvaliti trenutačnoj Radićevoj politici, tj. suradnji sa srbijanskim radikalima, nepopularnoj u širokim slojevima hrvatskog naroda.

Premda je Narodna skupština još 1922. donijela *Zakon o oblasnoj i kotarskoj samoupravi* izbori za te organe vlasti raspisani su tek za siječanj 1927. godine. Glede predstojećih oblasnih izbora vodstvo HPS-a izjavilo je da je protiv »centralističke diobe na oblasti«, ali da će ipak izaći na izbore. HPS je za oblasne izbore postavio kandidatske liste u pedesetak izbornih jedinica u Hrvatskoj i Slavoniji, u više kotara u Bosni, u svim hercegovačkim kotarima te u svim kotarima u Dalmaciji, osim Korčule.

²⁴ N. Pašić (1845.—1926.), srbijanski i jugoslavenski političar.

U skladu sa svojim interkonfesionalnim određenjem pučkaši su u kotaru Derventa na zajedničkoj listi, nazvanoj *Hrvatska lista*, kandidirali i nekoliko muslimana. Računajući prema broju dobivenih glasova, HPS je znatno popravio svoju političku poziciju. Za stranku je glasovalo više od 26.000 birača. Gledajući prema broju dobivenih zastupničkih mandata u oblasnim skupštinama, rezultat je bio mnogo skromniji (tri zastupnika).

Budući da je na tim izborima u Hrvatskoj apstiniralo mnogo birača, H(R)SS je osvojio oko 300.000 glasova — u odnosu na izbore 1925., gotovo 200.000 manje. Ipak, zahvaljujući važećemu izbornom zakonu, broj dobivenih mandata iznosio je 264. Optužujući Radića i politiku njegove stranke kao glavne krivce za izbornu apstinenciju, pučkaši su svoj izborni rezultat proglasili — »izbornom pobjedom«, jer je njihovu stranku dovela na pozicije »druge glavne stranke hrvatskog sela«.

U rujnu 1927. održani su posljednji parlamentarni izbori u Kraljevini SHS. Kad su izborna povjerenstva zbrojila sve glasove koji su na parlamentarnim izborima pali za pojedine političke stranke, vidjelo se da je HPS dobio povjerenje 31.746 glasača. Usprkos relativno dobrom izbornom rezultatu, to je bilo dovoljno za samo jedan zastupnički mandat, koji je pripao Stjepanu Bariću,²⁵ predsjedniku stranke.

H(R)SS, koji je na tim izborima nastupio pod imenom Narodna seljačka stranka, osvojio je 367.570 glasova i šezdeset i jedan zastupnički mandat. Koliko god jedan mandat bio skroman uspjeh, pučkaši su i u tome vidjeli nagovještaj boljih dana za svoju stranku: »Prvi i jedini seljački mandat oduzela je Radiću Hrvatska Pučka Stranka«.

Ponovni ulazak HPS-a u parlament Kraljevine SHS značio je novu etapu u životu te katoličke političke organizacije.

Katolička akcija i Hrvatska pučka stranka (1922.—1929.)

Pobjeda Roguljina kruga — seniora-»nacionalca« — u pitanju reorganizacije HKP-a na načelu »potpunog sistema«, izvojevana tijekom Prvoga svjetskog rata, u kojem bi politička stranka (»politička grana«) bila njegov integralan dio, nije bila duga vijeka. Iako je položaj Katoličke crkve i njezinih institucija u novostvorenoj državi bio svakim danom sve teži, odlučan povod za razbuktavanje unutarkatoličkih sporova došao je, ipak, od izvanjskog čimbenika — pape Pija XI. (1922.—1939.)²⁶ i njegove Katoličke akcije (KA).

Svršetkom 1922. Pio XI. je svojom enciklikom *Ubi arcano Dei* proglasio i definirao KA. Prema papinoj definiciji, KA se sastojala od »sudjelovanja laika u hijerarhijskom apostolatu«, pa su prema tome sva odgojna i prosvjetna udruženja dotadašnjih

²⁵ S. Barić rodio se u Zemunu 16. travnja 1889., a umro u Zagrebu 20. travnja 1945. godine. Bio je član HKS-a. Aktivno je sudjelovao u radu NV SHS-a (1918.). Izabran je za jednog od zamjenika zastupnika u PNP-a u Beogradu (1919.). Uređivao je *Seljačke Novine* (Zagreb, 1919.—1924.). Na izborima za Ustavotvornu skupštinu (1920.) izabran je za narodnog zastupnika HPS-a. Bio je član uprave *Hipotekarne banke* i direktor *Privilegirane agrarne banke* (1937.—1941.). Neko je vrijeme bio predsjednik *Zadružne sveze* u Zagrebu.

²⁶ Svjetovno ime Ambrogio Damiano Achille Ratti (1857.—1939.).

katoličkih pokreta prešla u ovisnost o crkvenoj hijerarhiji, koja je tako preuzela nad njima vodstvo i odgovornost. KA kao pokret organiziran »odozgo« — za razliku od katoličkih pokreta koji su bili organizirani »odozdo« — bio je isključivo pokret katoličkih svjetovnjaka. Naime, pripadnici katoličkoga klera nisu mogli biti članovi u organizacijama KA. To je bila jedna od bitnih razlika u odnosu na dotadašnju praksu u katoličkim pokretima. Djelujući samo na temelju uputa episkopata, KA je imala »izrazito vjersko-moralnu svrhu« što je implicite značilo da nije obuhvaćala organizacije namijenjene djelovanju s ovozemaljskim ciljevima, pa tako ni političke stranke.

Biskupi Kraljevine SHS reagirali su već krajem kolovoza 1923. na encikliku *Ubi arcano Dei* poslanicom upućenom na »cijelo [katoličko] svećenstvo«, u kojoj su tražili »neka svećenici marljivo rade u K. A, kao dijelu svoje duhovne pastve«. Prva organizacija u Hrvatskoj ustrojena na načelima KA bio je *Hrvatski orlovski savez* (HOS). Gotovo cijelo vodstvo nove organizacije bilo je sastavljeno od članova Seniorata. Naravno, svećenici-seniori nisu mogli biti članovi HOS-a, nego samo njegovi duhovnici. Osnutak HOS-a postavio je temelj za legalno okupljanje i djelovanje svih onih seniora, ali ne samo njih, koji se nisu slagali s Roguljinom koncepcijom »potpunog sistema« glede organizacije HKP-a, pogotovo postojanja i djelovanja političke stranke unutar njezinih redova. Stoga je sukob u seniorskoj organizaciji bio neizbježan. Uskoro su najistaknutiji zagovornici orlovstva, odnosno načela KA u organiziranju hrvatskih katolika, bili isključeni ili su, pak, sami istupili iz Seniorata (Ivo Protulipac,²⁷ Ivan Merz²⁸ i dr.).

Na biskupskoj konferenciji, održanoj u Zagrebu od 13. do 19. listopada 1925., biskupi su, u skladu s direktivama Svete Stolice odredili, da se KA uvede među katolike Kraljevine SHS pod vodstvom episkopata, dakle crkvene hijerarhije te da bude izvan i iznad svih političkih stranaka. Drugim riječima, KA je trebala biti odvojena od stranačke politike, ali ne i od politike uopće: »Katolička Akcija se ne smije miješati sa organizacijama usmjerenim čisto političkim ciljevima, jer ju njezina narav i svrha stavlja izvan i iznad stranačkih borba [...]. Ali ipak ostajući iznad političkih stranaka, ona razvija djelatnost veoma korisnu za javno dobro, [...] bilo da odgaja

²⁷ I. Protulipac rodio se u Hmetiću kraj Karlovca 4. srpnja 1899. Ubijen je u Trstu 31. siječnja 1946. godine. Kao odvjetnik djelovao je u Zagrebu od 2. studenoga 1927. do 19. studenoga 1945., kada je brisan iz popisa odvjetnika rješenjem Komesara Odvjetničke komore od 19. studenoga 1945. godine. Kao član Hrvatskoga katoličkog akademskog društva »Domagoj« prisustvovao je orlovskom tečaju u Mariboru (1920.), gdje je nazočne Hrvate pozvao da stupe u orlovске redove. Kad je 16. prosinca 1923. osnovan *Hrvatski orlovski savez* u Zagrebu, izabran je za predsjednika. Na tom je položaju ostao do raspuštanja orlovstva koncem 1929. godine. Jedan je od suosnivača *Velikoga križarskog bratstva* (1930.). Odmah nakon osnutka Bratstva bio je uhićen pod sumnjom da pod križarstvom obnavlja ukinuto orlovstvo. Protulipac je 1931. izabran za predsjednika križarske organizacije u Hrvatskoj. Tu je dužnost obnašao do kraja 1938. kada ga je katolički episkopat uklonio s položaja. Godine 1936. bio je predsjednik KA za Zagrebačku nadbiskupiju. Od 1939. do lipnja 1941. angažiran je u radu *Saveza hrvatskih junaka*. Njegovi su posmrtni ostaci preneseni iz Trsta na zagrebački Mirogoj (1993.).

²⁸ Bl. I. Merz rodio se u Banja Luci 16. prosinca 1896., a umro u Zagrebu 10. svibnja 1928. godine. U Beču je bio član katoličkoga akademskog društva »Hrvatska«. Aktivno je sudjelovao u Prvom svjetskom ratu na talijanskom bojištu kao austro-ugarski časnik (1916.—1918.). Izabran je 1923. za predsjednika *Hrvatskoga katoličkog omladinskog saveza*, a 1923. sudjeluje u osnivanju HOS-a, u kojem obnaša dužnost tajnika i idejnog vođe sve do smrti.

dobre katolike i potom, dobre građane, koji će uvijek znati dobro upotrebljavati politiku, bilo da širi katolička načela, a to su načela reda i štovanja auktoriteta. U koliko pak politička pitanja imaju i svoju moralnu i religioznu stranu, Katolička Akcija može i mora da utječe izravno, okupljajući disciplinovanom akcijom, bez obzira na pojedinačna mnijenja, sve katoličke snage za više interese duša i Crkve».

Odluku biskupske konferencije da KA treba biti depolitizirana, odnosno odvojena od stranačke politike — departizirana — nije dočekalo s odobravanjem seniorsko vodstvo u Zagrebu. Prikazujući aktualni politički položaj u Kraljevini SHS, vlč. Šimrak izjavio je na glavnoj skupštini Seniorata, održanoj u Zagrebu 22. listopada 1925., da »izvanstrančarstvo nema smisla«. Drugim riječima, vodstvo Seniorata nije držalo nužnim prihvatiti smjernice crkvene hijerarhije. Nastojanje da sve ostane »po starom« nije nikako značilo da će se Seniorat otvoreno suprotstaviti episkopatu. Uostalom, to i nije bilo potrebno. Seniorat je preko svojih članova, koji su zauzimali vodeća mjesta u organizacijama KA, nad njima imao kontrolu. Protivnici HKS-a su to nazivali — »seniorska penetracija«.

Biskupska konferencija, održana u Zagrebu od 11. do 20. listopada 1926., trebala je riješiti brojna pitanja vezana uz KA i HKP. Sav katolički rad i život morao je stajati pod upravom crkvene hijerarhije: »Zato ne može biti u katoličkoj Crkvi Kat.[oličke] Akcije, koja ne bi bila pod vodstvom hierarhije«. Ipak, nadbiskup Bauer držao je nužnim istaknuti da se »Katoličkom Akcijom ne ukidaju dosadašnje organizacije katolika, već ona daje današnjim organizacijama zajedničko ime«. Radi provođenja organizacije KA konferencija je donijela nova pravila *Hrvatskoga katoličkog narodnog saveza*, prema kojima je ta organizacija postala središnjica KA među hrvatskim katolicima. Okupljeni su biskupi također zaključili da dotadašnja struktura HKS-a nije bila pogodna za njegovo uključenje u KA: »[...] Seniorat je u [svoj] program uz prosvjetni unesao i političko-stranački rad, [stoga] umoljava se ugledna organizacija Seniorata, da izvoli svoja pravila tako izmijeniti, da Seniorat uzmogne kao elitna jedinica katoličkog starješinstva saradivati u Katoličkoj Akciji. Razumljivo je, da je seniorima, kao i ostalim u kat.[oličkoj] akciji začlanjenim muževima slobodno stupati u političke stranke, kojima se program slaže s načelima katoličke Crkve«.

Glavna skupština Seniorata, na kojoj su trebale biti prihvaćene promjene u skladu sa zaključkom biskupske konferencije, održana je u Zagrebu 29. listopada 1926. godine. Prema tvrdnji vodstva HKS-a, »skupština je u potpunoj lojalnosti donijela pristanak na reorganizaciju seniorata i na njegovo stupanje u Katoličku Akciju«. Protivnici Seniorata su, pak, tvrdili da je to pokoravanje episkopatu tek obmana, i da se nije ništa promijenilo.

U atmosferi predizbornih aktivnosti za parlamentarne izbore, zakazane za rujan 1927., vlč. Šimrak je u glavnom glasilu HPS-a — *Narodna Politika* — objavio članak »Malodušnicima u spomenar«. Očekujući, ne bez razloga, određeni uspjeh HPS-a na predstojećim izborima, napisao je među ostalim: »organizacije Hrvatske Pučke Stranke na našim selima [...] bile su kao košnice, oko kojih se grupirao čitavi kršćanski javni život u pojedinim selima i krajevima. Te su organizacije bile najbolja pomoćnica duhovnoj pastvi za očuvanje žive vjere u širokim narodnim slojevima«.

Reakcija na Šimrakov članak bila je munjevita. Vlač. Zvonimir Marković²⁹ konstatirao je da se u Šimrakovu članku »dovoda vjera, kršćanski javni život, duhovna pastva i sve katoličke organizacije u usku i najužu vezu sa politikom i političkom strankom«. Ako je već riječ o »košnici«, onda, prema vlač. Markoviću, »Crkva traži, da Katolička Akcija bude središte, košnica, oko koje se grupira sav kršćanski javni život, i da ona bude najsolidniji temelj javnom socijalnom i političkom radu katolika«.

Daljnji tijek polemike nije doveo do približavanja stajališta i izmirenja dviju suprotstavljenih strana. Naprotiv, padale su sve teže optužbe. Vlač. Dragutin Kamber³⁰ je, pače, ustvrdio da HPS zapravo izaziva — *antiklerikalizam*. Priznao je međutim da se sa stajališta KA »ne traži, da prestane Pučka stranka, niti [se] traži od katolika, da se suzdrže od političkog rada«.

Načelno stajalište Crkve bilo je jasno: »Sve su stranke (pa i katoličke) ne samo po svome političkom djelokrugu rada, nego i po svome pozitivnome programu pozitivno akonfesionalne i baš zato katolicima u savjesti neobavezne.« Ipak, smatralo se sasvim prirodnim da KA ne može biti »indiferentna prema strankama, koje primjenjuju katolička načela« u svome djelovanju.

Iako su načelno priznavali da je »K. A. nepolitička, te ne tjera nikakvu stranačku politiku«, seniori-pučkaši držali su da će ona, odgajajući članove tako da u javnom životu traže provođenje katoličkih načela, nužno podupirati samo onu političku stranku koja se temelji upravo na tim istim načelima. Dosljedno tomu postavljena su tri principa političke orijentacije za sve katolike, odnosno kako se govorilo »katoličke savjesti«, odgojene unutar organizacija KA: »1. Članovi kat.[oličke] akcije moraju se politički opredijeliti. 2. Mogu stupiti samo u onu stranku, kojoj se kulturna načela podudaraju s kršćanskom vjerom i kršćanskim ćudoredem. 3. Katolik će stupiti u kršćansku stranku, pa makar se ne slagao 'u potankostima političkim te stranke', ako nema druge stranke, koja stoji na kršćanskom kulturnom naziranju«. Upravo zbog postojanja jedne takve stranke — HPS-a — tvrdilo se da su katolici »dužni stupiti u njezine redove« i glasovati za nju. Štoviše, seniori su, u žaru polemike s kritičarima HPS-a, ustvrdili da je »Hrvat katolik u ime savjesti dužan biti pučanin [pučkaš]«.

Uprkos takvim tvrdnjama, najuže vodstvo Seniorata bilo je svjesno da Katolička crkva »nije obvezala katolike, da moraju stupiti« u HPS. Pritom nije ništa mijenjalo na stvari ni to što je katolički episkopat svojedobno odobrio dio programa HPS-a. Ko-

²⁹ Z. Marković rodio se u Piškorevcima 15. rujna 1897., a umro u Đakovu 15. kolovoza 1969. godine. Bio je aktivan u organizacijama KA u Hrvatskoj. Na Teologiji u Đakovu bio je profesor moralne i pastore teologije (1924.—1966.). Od 1924. do 1929. obnašao je dužnost prefekta studija. Godine 1939. imenovan je kanonikom, a 1959. tajnim komornikom pape Ivana XXIII. (1958.—1963.).

³⁰ D. Kamber rodio se u Rudi kraj Sinja 9. prosinca 1901., a umro u Torontu 30. lipnja 1969. godine. Bio je aktivni član organizacija Katoličke akcije. U razdoblju od 1926. do 1928. bio je urednik *Katoličkog Tjednika* (Sarajevo). Kad je 1928. došao u sukob s državnim vlastima, vrhbosanski nadbiskup Ivan Evandelist Šarić (1871.—1960.) poslao ga je u *Zavod sv. Jeronima* u Rimu. Bio je župnik u Doboju (1933.—1941.) te od jeseni 1941. župnik u Sarajevu. Od svibnja 1941. obnašao je dužnost ustaškog povjerenika za kotar Doboj. Bio je vojni vikar za Bosnu i Hercegovinu. Od 1944. pročelnik je duhovnika *Hrvatskih oružanih snaga*. U proljeće 1945. postaje zamjenik vojnog vikara Nezavisne Države Hrvatske u činu dopukovnika. U svibnju 1945. povukao se s hrvatskom vojskom u Austriju, da bi potom preko Italije i Španjolske otišao u Argentinu. Od 1961. do smrti bio je župnik crkve *Majke Božje Kraljice Hrvata* u Torontu.

načno valja istaknuti da biskupi Kraljevine SHS nisu nikada nedvosmisleno osudili HPS i njegovo djelovanje u parlamentarnom i izvanparlamentarnom životu tadašnje države (1919.—1929.).

Spor između KA i Seniorata o mjestu i ulozi HPS-a u HKP-u nije nikada riješen unutar organiziranih hrvatskih katoličkih redova.

Atentat u Narodnoj skupštini i nestanak Hrvatske pučke stranke (1927.—1929.)

Nakon Barićeva ulaska u Narodnu skupštinu, HPS je postao parlamentarna stranka te su stvoreni uvjeti za ponovni osnutak zajedničkoga parlamentarnog kluba SLS-a i HPS-a pod starim imenom — Jugoslavenski klub. Za jednog od potpredsjednika JK-a izabran je S. Barić.

Kada se dva mjeseca nakon rujanskih parlamentarnih izbora dogodio, za mnoge iznenađujući, preokret na hrvatskoj političkoj pozornici, tj. osnutak Seljačko demokratske koalicije (SDK) kojoj su na čelu stajali S. Radić i Svetozar Pribićević,³¹ predsjednik Samostalne demokratske stranke, nije trebalo dugo čekati na reakciju pučkaškog novinstva. Za Radić — Pribićevićevu koaliciju ustvrđeno je da »ima sva obilježja jednog konkubinata ili priležništva«.

Seniorat je dočekao osnutak SDK-a kao povoljan trenutak za ponovnu afirmaciju svoje stranke. Mogućnost ostvarenja stranačkog programa pučkaši su vidjeli u nastavku suradnje sa SLS-om, preko kojeg su se i sami nalazili »pri vladi«. Naime, u radikalskoj vladi Velje Vukićevića,³² od 23. veljače do 27. srpnja 1928., vlč. Korošec zauzimao je važno mjesto ministra unutarnjih poslova.

Uzajamne optužbe i napadi stranačkih prvaka te brojni novinski napisi nabijeni mržnjom i neprikrivenim prijetnjama, zaoštrili su političke odnose u Kraljevini SHS do te mjere da se već sasvim otvoreno govorilo i pisalo o mogućnosti da S. Radić padne kao žrtva planiranog atentata. Zanimljivo je da je sam S. Radić, preko svoga tiska, još ujesen 1927. ustvrdio kako se na nj priprema atentat. Kao idejne začetnike svoje moguće likvidacije označio je katoličke svećenike, i to poglavito one koji su se nalazili u redovima SLS-a i HPS-a. Činjenica da na dan atentata, 20. lipnja 1928., nitko od članova JK-a nije bio prisutan na skupštinskoj sjednici, bila je dobar povod da već suvremenici izraze sumnju kako je barem najuži vrh SLS-a, a preko njega možda i netko iz vodstva HPS-a, bio na neki način upoznat s odlukom da se na S. Radića i narodne zastupnike H(R)SS-a izvede atentat. Nakon što je predsjedništvo HPS-a izrazilo sućut zbog pogibije i ranjavanja hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskoj Narodnoj skupštini, u tisku su se pojavili napisi u kojima se S. Barića otvoreno pozivalo da napusti JK i daljnju suradnju sa SLS-om.

Nakon što je Vukićevićeva vlada 4. srpnja 1928. podnijela ostavku, poslije tro-tjednih konzultacija, novu je vladu tzv. »četvorne koalicije« — radikali, demokrati, Jugoslavenska muslimanska organizacija i JK (SLS i HPS) — sastavio vlč. Korošec. U nju je ušao i S. Barić, kao ministar »socijalne politike«. Barićev ulazak u Korošćevu

³¹ S. Pribićević rodio se u Hrvatskoj Kostajnici 26. listopada 1875., a umro u Pragu 15. rujna 1936. godine.

³² V. Vukićević (1871.—1930.), srbijanski i jugoslavenski političar.

vladu doživio je, sasvim očekivano, oštru osudu političkih protivnika, čak i Ante Trumbića,³³ koji je bio nositelj pučkaške izborne liste u Dalmaciji (1920.). No, ni znatan dio članova HPS-a, što je bilo mnogo važnije, nije odobravao Barićev korak. Protivnički je tisak bio pun vijesti u kojima se izražavalo nezadovoljstvo članstva držanjem vodstva stranke i samog Barića. Štoviše, dio je članstva tražio da se Barića isključi iz stranke. U času teške političke krize u tadašnjoj državi, uoči smrti vođe većine hrvatskog naroda, S. Radića, zahtjev hrvatske političke javnosti da se vodstvo HPS-a jasno odredi prema svom predsjedniku i njegovu ulasku u vladu bio je sasvim logičan. Kada je 8. kolovoza 1928. u Zagrebu, od posljedica zadobivene rane, S. Radić umro, HPS je njegovu smrt popratio nekrolozima u svome tisku. Ipak, najzanimljiviji i ujedno najprovokativniji nekrolog objavljen je u zagrebačkom *Katoličkom Listu*. U podužem tekstu, punom pohvala i pokuda upućenih na Radićev račun, iznesena je i tvrdnja da je »Radić već od početka svojega javnoga rada odlučno ustajao i protiv kršćanstva i protiv Crkve i protiv svećenstva«. Iako taj katolički tjednik nije bio glasilo HPS-a, u njemu su vodeći ljudi stranke — seniori — imali znatan utjecaj. Autorstvo rečenoga, inače nepotpisanoga nekrologa, pripisuje se svećeniku-senioru Stjepanu Bakšiću,³⁴ tadašnjem uredniku *Katoličkog Lista*. Sadržaj nekrologa dočekan je u redovima H(R)SS-a s ogorčenjem.

Osjećajući snažan pritisak tadašnje političke javnosti zbog ulaska S. Barića u vladu, vodstvo je stranke na *Vrhovnom vijeću*, održanom u Zagrebu 2. rujna 1928., ustvrdilo da je ono zadovoljno »svojim dosadašnjim sudjelovanjem u vladi dra Korošca« te da svome predsjedniku, kao ministru, izrazuje »potpuno povjerenje«. Dana 30. prosinca 1928. vlada vlč. Korošca podnijela je ostavku, a već sedam dana poslije kralj Aleksandar je uveo diktaturu i time za nekoliko godina, među ostalim, onemogućio rad svih političkih stranaka u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Akt o formalnom raspuštanju HPS-a donesen je 20. siječnja 1929., no on je bio samo zakašnjela egzekucija već ionako mrtve političke organizacije.

³³ A. Trumbić rodio se u Splitu 17. svibnja 1864., a umro u Zagrebu 17. studenoga 1938. godine. Hrvatski političar i prvi ministar vanjskih poslova Kraljevstva SHS.

³⁴ S. Bakšić rodio se u Cvetkoviću kod Jastrebarskog 15. prosinca 1889., a umro u Budrovcu kod Đurđevca 7. kolovoza 1963. godine. Od 1925. do 1963. bio je profesor na Teološkom fakultetu u Zagrebu. Godine 1930. postao je kanonik te katedralni i varaždinski arhidiakon. Od 1953. bio je generalni vikar nadbiskupije zagrebačke, papin komornik te apostolski protonotar. Svojim znanstvenim radom znatno je pridonio utvrđivanju hrvatskoga teološkog i filozofskoga nazivlja.

Korištena i konzultirana literatura i izvori (izbor):

I.) LITERATURA (knjige, rasprave, članci, zbornici radova, enciklopedije i leksikoni)

- BADALIĆ, Josip, »Pjesnik Milan Pavelić i Hrvatski katolički pokret«, *Marulić*, hrvatska književna revija : Časopis za književnost i kulturu, HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 24/1989., br. 6.
- BANAC, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988.
- BIČANIĆ, Nikola, *Hrvatski katolički stražar s Nehaja. O životu i radu dr. Frana Biničkoga hrvatskog svećenika, rodoljuba i mučenika*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronim (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1995.
- BOBAN, Ljubo, »Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914—1934)«, u: *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, Školska knjiga — Stvarnost, Zagreb, 1987.
- BOZANIĆ, Antun, *Biskup Mahnić pastir i javni djelatnik u Hrvata*, *Analecta Croatica Christiana* — Biblioteka centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije »Kršćanska sadašnjost«, sv. 26, Zagreb — Krk, 1991.
- BUTURAC, Josip, »Hrvatski katolički pokret«, *Marulić*, Zagreb, 18/1985., br. 5.
- ČULINOVIĆ, Ferdo, *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1952.
- ENGELSFELD, Neda, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca — Privremeno narodno predstavništvo*, Globus — Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu — Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb, 1989.
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919—1929)*, Institut za savremenu istoriju — Narodna knjiga, Beograd, 1979.
- GRGEC, Petar, *Dr. Rudolf Eckert*, HKD Sv. Ćirila i Metoda (Sv. Jeronima), Zagreb, »Zvona«, Rijeka, Rijeka, 1995.
- GROSS, Mirjana, »Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti (19. i početak 20. stoljeća)«, *Naše teme*. Časopis za društvena pitanja, Centar CK SKH za idejno-teorijski rad »Vladimir Bakarić«, Zagreb, 31/1987., br. 6-7.
- HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, I-II., August Cesarec, Zagreb, 1989.
- HORVAT, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo »Hrvatski rodoljub« — Školska knjiga, Zagreb, 1942. — Zagreb, 1992.
- JAREB, Jere, *Polu stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires, 1960.
- JOVANOVIĆ, Slobodan, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1924.
- KIČOVIĆ, Dragomir M. - GUBERINIĆ, Radomir P., *Puniša Račić. Život za jednu ideju*, Odbor SANU za proučavanje sela — Kulturno prosvetna zajednica Srbije, Beograd, 2000.
- KNIEWALD, Dragutin, *Sluga Božji Dr Ivan Merz*, župski ured svetog Petra Zagreb, Zagreb, 1988.
- KRIŠTO, Jure, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.—1918.*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
- KRIŠTO, J. *Hrvatski katolički pokret (1903.—1945.)*, Glas koncila - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2004.
- KULUNDŽIĆ, Zvonimir, *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
- LAZIĆ, Ivan, »Pravni i činjenični položaj konfesionalnih zajednica u Jugoslaviji«, u: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, ZR, Zlatko Frid, ur., NIP »Binoza«, Zagreb, 1970.
- MATIJEVIĆ, Zlatko, »Katolička crkva u Hrvatskoj i stvaranje jugoslavenske države 1918—1921. godine«, *Povijesni prilozi*, Institut za historiju radničkoga pokreta Hrvatske, Zagreb, 5/1986.
- MATIJEVIĆ, Z., *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.—1929. god.)*, Hrvatski institut za povijest — Dom i svijet, Zagreb, 1998.
- MATIJEVIĆ, Z., *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Erasmus naklada, Zagreb, 2006.
- MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972.
- MUŽIĆ, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda Zagreb, Ljubljana, 1987.
- NOVAK, Viktor, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. — Nova knjiga, Beograd, 1986.

- PLETERSKI, Janko, *Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju*, Nolit, Beograd, 1976.
- PLETERSKI, J., *Dr. Ivan Šušteršič 1863—1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, 1998.
- POLIČ, Ladislav, »O nacrtima ustava«, *Mjesečnik*. Glasilo pravničkoga društva, Zagreb, 47/1921., br. 4-5.
- RADIČ, Ignacije, *Doktor Antun Mahnić biskup krčki*, Naklada »Dobra štampa« z. s.o.j., Slav. Požega, 1940.
- RAHTEN, Andrej, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919—1929*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2002.
- RAHTEN, A., *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848—1918*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008.
- Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.—1904.)*, BARBAT, Zagreb, 1997.
- ŠANJEK, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7—20. st.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- VINCETIĆ, Luka, »Organizirani katolicizam — Moderni katolički pokret«, *Kana*, kršćansko obiteljska revija, Centar za koncilsku istraživanja, dokumentaciju i informacije »Kršćanska sadašnjost«, Zagreb, 17/1986., br. 5 (182), br. 6 (183), br. 7-8 (184), br. 10 (186); br. 18/1987., br. 1 (189), br. 2 (190), br. 3 (191), br. 4 (192), br. 5 (193).
- ZEČEVIĆ, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917—1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskeg ustava*, Institut za savremenu istoriju, NIP export-press, Beograd, 1973.
- ŽIVOJINOVIĆ, Dragoljub R., *Vatikan i prvi svetski rat 1914—1918*, Narodna knjiga — Obod, Beograd - Cetinje, 1976.
- ŽIVOJINOVIĆ, Dragan, *Vatikan, Srbija i stvaranje jugoslovenske države 1914—1920*, Nolit, Beograd, 1980.
- ŽIVOJINOVIĆ, D. R. - LUČIĆ, Dejan V., *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen*, Nova knjiga, Beograd, 1988.
- Hrvatski katolički pokret*, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001., Zlatko Matijević, ur., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.
- Hrvatski biografski leksikon*, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, sv. I-VII., Zagreb, 1983.—2009.
- Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925*, Odbor za izdanje knjige »Zaslužni i znameniti Hrvati 925—1925.«, Zagreb, 1925.
- Hrvatski leksikon*, sv. I-II., Naklada Leksikon d.o.o., Zagreb, 1996.-1997.

II.) IZVORI

a) Objavljeno gradivo

- ČULINOVIĆ, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
- ŠIŠIĆ, Ferdo, *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.—1919.*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.
- Katolička Akcija i Katolički Pokret. Dokumenti*, Knjižnica »Novi život«, sv. 5, Sarajevo, s. a.
- Spomen-knjiga o II. hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913. (Hrvatsko slovenski katolički sastanak u Ljubljani 1913.)*, Naklada »Kuće dobre štampe«, Šimrak, Janko, ur., Rijeka, 1913.
- Stenografski zapisnici Privremenoga narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1921.
- Stenografske beleške. Rad Ustavnog odbora stavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1922.
- Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1921.
- Stenografske beleške Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1922.

a) Uspomene, programski spisi, polemički tekstovi i sl.

- BINIČKI, Fran, *Moje tamnovanje. Uspomene iz nedavnih dana*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1942.
- PEROVIĆ, Bonifacije, *Hrvatski katolički pokret. Moje uspomene*, ZIRAL, knj. 14, Roma, 1976.
- GRGEC, Petar, »Dr. Janez Ev. Krek (27. XI. 1865. — 8. X. 1917.)«, u: Janez Ev. KREK, *Socijalni eseji, govori i nacrti* (Prvi dio), Znanstvena knjižnica »Narodne prosvjete«, knj. 2, sv. 2, Požega, 1920.

- GUBERINA, Augustin, *Katolička Akcija*, «Nova tiskara» Vrčec i dr., Sarajevo, 1935.
- GUNČEVIĆ, Josip, *Savremene pogibli za katolički pokret*, Đakovo, 1918.
- KAMBER, Dragutin, «Jedinstveni domagojski pokret u svijetlu dokumenata», *Katolički Tjednik*. Za katolički preporod javnog i privatnog života. Potpuno nepolitički list za katoličku obnovu, Sarajevo, 4/1928., br. 40a.
- MARKOVIĆ, Zvonimir, *Ideologija Katoličke Akcije*, PO iz «Glasnika biskupije bosanske i stijemske», Đakovo, 1927.
- [MATULIĆ, Marijo PEČNJAK, Krešimir, FUCHS, Ferdo], *Odgovor Seniorata*, [Zagreb, 1933.].
- NON QUIS, SED QUID [A. Guberina], *Sukob dviju ideja* (Domagojizma i Kat. Akcije) u hrvatskom katolicizmu, s. l. & s. a.
- PILEPIĆ, Antun, «*In aedificationem*». *Pismo svećenika braći svećenicima o problemima naše Katoličke Akcije*, Split, 1938.
- PIZZARDO, Josip, *Katolička Akcija*, Knjižnica «Zvijezda Mora», knj. 2, Zagreb, 1934.
- PROTULIPAC, Ivo, *Hrvatsko Orlovstvo*, Orlovska knjižnica, sv. 5, Zagreb 1926.
- Bono RADONIĆ, «Zašto katolici moraju biti u Hrvatskoj Pučkoj Stranci?», *Seljački Kalendar* za god. 1928., Zagreb, 1927.
- ROGULJA, Petar, *Pred zoru. (Prilog ideologiji katol. pokreta u Hrvatskoj)*, Zagreb, 1916, PO iz «Luč» 1916.—1917.
- ŠARIĆ, Ivan Evangelista, *Katolička Akcija*, Vrhbosanske savremene knjižice, sv. 15, Sarajevo, 1925.
- ŠARIĆ, I. Ev., *Za Katoličku Akciju*, Vrhbosanske savremene knjižice, sv. 19, Sarajevo, s. a.
- ŠULJAK, Dinko, «Svjedočanstvo dra Ivana Pernara o atentatu u skupštini», *Hrvatska revija*, München, 23/1973., sv. 1 (89).
- Što je Hrvatska Pučka Stranka i što ona hoće. *Program i uređenje stranke*, Zagreb, 1919.

c) Novine i časopisi

Borba. Glasilo hrvatskih kršćanskih socijala (Zagreb), *Dom*. Glavne novine Hrvatske pučke [republikanske] seljačke stranke (Zagreb), *Đakovačke Pučke Novine* (Đakovo), *Hrvat* (Zagreb), *Hrvatska Obrana* (Osijek), *Hrvatska Straža za kršćansku prosvjetu*. Časopis namijenjen nauci i književnosti (Krk, Senj, Rijeka), *Hrvatske Pučke Novine*. Glasilo Hrvatske pučke stranke za Bosnu (Sarajevo), *Hrvatski Kršćanski Socijal* (Zagreb), *Jadran* (Split), *Katolički List* (Zagreb), *Narodna Obrana* (Đakovo), *Narodna Politika* (Zagreb), *Narodna Sloboda* (Mostar), *Narodna Straža* (Šibenik), *Narodna Svijest* (Dubrovnik), *Novine* (Zagreb), *Organizacijski Vjesnik* (Zagreb), *Orlovski Vjesnik* (Zagreb), *Pučka Sloboda* (Požega), *Radnička Borba* (Zagreb), *Radnička Svijest* (Zagreb), *Seljačke Novine* (Zagreb), *Seniorski Vjesnik*. Glasilo hrvatskih [i slovenskih] katoličkih seniora (Zagreb), *Seljački Kalendar* (Zagreb), *Vjesnik Društva seniora Hrv. kat. akad. društva «Domagoj»* (Zagreb).

Zlatko MATIJEVIĆ Providential Politics

Croatian Catholic Movement and Politics (1903—1929)

The instigator of the Croatian Catholic Movement was the Bishop of Krk, Antun Mahnić (1903). It was on his own initiative that the Croatian Catholic Seniority — an exclusive organisation of secular and clerical intelligence — was established. In December 1912, the seniors — a circle around Dr Petar Rogulja — published their “political programme article” in which they declared themselves to be in favour of the “national unity” of the Slovenes, Croats and Serbs. After the “May Declaration” of 1917 had been published — whose ultimate goal was the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy and the constitution of the Yugoslav state — the Seniority accepted its political principles. In proportion to their numerical strength, the Seniors joined the National Council of Slovenes, Croats and Serbs and

actively participated in the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy and the constitution of the first Yugoslav union of states — the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1918). In the Parliamentary life of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1919 — 1929), the Croatian People's Party also participated. It was a "political branch" of the Croatian Catholic Movement, thus its integral part. Although the Yugoslav Catholic episcopate approved of the principles on the basis of which the party's politics was supposed to be led, that did not — in the least — mean that it accepted responsibility for the concrete political activity of the Croatian People's Party. Partaking in the political life of the then state, the Croatian People's Party reached its peak in the elections for the Constituent Assembly (1920). In their "detached view" of the draught of the Government's Constitution, the members of the Croatian People's Party advocated the autonomous system of government of the Yugoslav union of states. After the assassination of Stjepan Radić and his party members, the president of the Croatian People's Party, Stjepan Barić, joined the coalition government of the Rev Anton Korošec, president of the Slovene People's Party (1928). Barić's move caused the definite disappearance of the party from the Croatian political stage.